Tek Parti Dönemi Türkiye'sinde Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı: Karl Kautsky'nin Görüşleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Özgür Teoman, Hacettepe Üniversitesi İİBF, e-posta: ozgurt@hacettepe.edu.tr

Özet

Osmanlı tarımında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ege ovaları ve Çukurova'da, pamuk başta olmak üzere ticari tarım yapmaya dönük olarak organize olmuş işletmeler birlikte üretim yaptıkları küçük köylü işletmelerinin yanında çoğu iktisat tarihçilerince bir istisna olarak kabul edilseler de tarımda kapitalist anlamda sermaye birikimini artırma yönünde bir eğilimi ortaya çıkarmışlardır. Yine aynı dönem itibariyle İmparatorluğun doğu ve güney doğu bölgeleri kırsalında, büyük toprak sahiplerinin mülkiyetindeki topraklarda feodal üretim ve bölüşüm ilişkilerinin geçerli olduğu bir tarımsal yapı mevcuttur. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanını takiben kurulan Tek Parti hükümetinin Osmanlı'dan devraldığı farklı mülkiyet özelliklerine bağlı olarak faaliyet gösteren bu üçlü üretim yapısı içinde kırsal kalkınma açısından temel aldığı üretici kategorisi büyük toprak sahipleri olmuş ve tarımsal destekleme politikaları kırsal kalkınmanın bu kesimlerce gerçekleştirileceği beklentisiyle yürütülmüştür.

1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımıyla birlikte Türkiye'de benimsenen devletçi iktisadi politikalara paralel olarak kırsal kalkınma politikalarının değişime uğradığı bir sürece girilmiş ve Tek Parti hükümetinin kırsal üretici kategorilerine bakış açısı farklılaşmıştır. Bunalımın etkilerinin ortaya çıkışıyla birlikte Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bürokrat/teknokrat kökenli aydınlar devletçi iktisadi politikaların tarımsal boyutunu oluşturmaya dönük bir kırsal kalkınma stratejisi geliştirmişlerdir. Türkiye'de uzun yıllar sürecek devlet-küçük köylü ittifakının sebepleri hakkında ipuçları içeren bu strateji, Marksist bir yaklaşımla Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD)'nin tarım stratejisini belirleyen Karl Kautsky'nin kuramsal tespitleriyle bazı paralellikler içermektedir. Bu çalışmada 1930'lı yıllarda ortaya çıkan Kadro Hareketinin Türkiye tarımı için önerdiği kalkınma stratejisi, tarımdaki mülkiyet ilişkilerini temel alarak Kautsky'nin görüşleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadro hareketi, Kautsky, küçük üreticilik, kırsal kalkınma, tarımda kapitalizm.

Abstract

Some enterprises, which were organised for cash crop production such as cotton and tobacco in Aegean plains and Çukurova in late 19th century Ottoman Empire were accepted as an exception alongside the coexistence of small family enterprises. However, these enterprises revealed a tendency of capitalist accumulation in agriculture. In addition, feudal relations of production existed in rural of east and south

eastern regions of the Empire around the same period. Considering the quest for rural development, Single-party rule of new republic focused on big landowners among this triple structure and rural development policies were organised with the expectation that development would be held by this class.

Following Great Depression of 1929, a transition process of rural development policies started parallel with new etatist economic policies in Turkey. Single-party rule also changed its perspective to production categories by this transition. Under the hard economic conditions of Great Depression period, some bureaucrat/technocrats who were organised under Kadro Journal enhanced a rural development strategy, which was a dimension of etatist policies. This strategy, which also refers to important hints about prolonged state-smallholders alliance in Turkey, comprises some ideological findings of Karl Kautsky, who formulated the agricultural strategy of German Social Democrat Party (SPD) with a Marxist perspective. In this study, rural development strategy of Kadro Movement was comparatively analysed with Kautsky's views in the context of property relations in agriculture.

Keywords: Kadro movement, Kautsky, small commodity production, agricultural development, capitalism in agriculture.

Giriş

14. yüzyılda İngiliz tarımında toprakların çevrilmesi (enclosure) hareketi ile başlayan ve diğer ülkelerde farklı gelişme yolları izleyerek süregelen tarımda kapitalizme geçiş süreci, başta iktisat tarihçileri olmak üzere sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinin de ilgilendikleri ve üzerine tartışmaların yürütüldüğü bir konu olmayı sürdürmektedir. Türkiye tarımı bakımından da 19. yüzyılda Osmanlı'da ticari tarımsal işletmelerin ortaya çıkışıyla başlamış olduğu düşünülen kapitalistleşme sürecinin halen devam ettiği ileri sürülebilir. Bu sürecin tarihsel arka planının ortaya konulup değerlendirilmesi, tarımda kapitalizmin Batı'ya kıyasla gecikmeli ve küçük üreticilik başta olmak üzere farklı üretim organizasyonlarıyla birlikte Türkiye'ye özgü ilerleyen gelişme yapısı hakkında fikir verebilecektir. Bu bakımdan çalışma Osmanlı'dan devralınan çoklu üretim yapıları çerçevesinde Tek Parti Hükümetinin kırsal kalkınma hedefine dönük yaklaşım farklılığının belirdiği 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında ortaya çıkan Kadro Hareketi'nin fikir ve önerilerinin tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin teorisyenlerinden olan Karl Kautsky'nin görüşleriyle karşılaştırılmalı olarak ortaya konulup değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Bu amaca dönük olarak çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tarımda farklı üretim organizasyonlarının bir aradaki varlığında, kapitalizmin gelişme sürecinin teorik olarak ortaya konulmasına dönük olarak kurgulanmıştır. Bu konuda çok farklı fikir ve görüşler ileri sürülmüş olmakla

birlikte tarımda kapitalizmin gelişme sürecinin kavramsal ve uygulamaya dönük çerçevesini başarıyla çizmiş olan Kautsky'nin görüşleri temel alınmıştır. İkinci Bölümde öncelikle Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Osmanlı'dan devralınan ve Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde benimsenen tarımsal gelişme politikalarına temel teşkil eden tarımsal yapıların tespiti yapılmış ve söz konusu yapıların dönüşümüne dönük iktisadi ve hukuki gelişmeler incelenmiştir. Ardından Tek Parti Hükümeti'nin 1923-1929 arasında uygulamış olduğu tarımsal politikalar tarımsal üretimdeki mülkiyet ilişkileri temelinde değerlendirilmiştir. Üçüncü Bölüm 1929 Ekonomik Bunalımı koşullarında Türkiye için alternatif bir iktisadi kalkınma modeli geliştiren Kadro Hareketi'nin bu alternatif model kapsamında önerdiği kırsal kalkınma stratejisinin o dönemde var olan farklı üretim yapıları çerçevesinde incelenmesine ayrılmıştır. İnceleme birinci bölümde ortaya konulan Kautsky'nin görüş ve önerileri ile karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Dördüncü ve son bölüm ise çalışmanın vardığı sonuçlarla ilgili tespit ve değerlendirmeleri kapsamıştır.

Tarımda Kapitalizm: Tarım Sorununa Kautsky Yaklaşımı

Tarımda kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin kapitalist yönde bir gelişimi engellediği/geciktirdiği bilinen ve tartışılan bir gerçektir. Diğer sektörlerden farklı olarak tarımsal üretimin toprağa olan bağlılığı ve tarımsal üreticilerin gerektiğinde aile emeğini kullanarak kendi yeniden üretimlerini gerçekleştirebilme özelliği başta olmak üzere birçok faktör, bu sektörün kapitalist yönde evrilme sürecinin sektörün kendine özgü özellikleri kapsamında ele alınmasını gerektirir. Ayrıca sanayileşme sürecindeki toplumlarda tarımsal gelişmelerin evrilme yönünün salt iktisadi faktörlerce değil, siyasi ve toplumsal faktörlerce belirleniyor olması, farklı tarımsal yapılar için sürecin ilerleme patikası hakkında genel yargılarda bulunmak yerine ortak bazı eğilimleri tespit etmenin daha doğru olacağına işaret etmektedir (Kaymak, 2005: 339).

Söz konusu tartışmalı dönüşüm süreci, soruna piyasa araçlarını kullanarak analiz geliştiren ana akım iktisat haricinde sınıf ilişkilerini temel alan Marksist iktisadi yaklaşım uyarınca incelenmiş ve sürecin istisnai kırsal yapılar haricinde iki yoldan ilerleyeceği savunulmuştur. Buna göre kapitalizm öncesi üretim ve bölüşüm ilişkileri tarımda "Köylü-İngiliz" yolu ve "Junker" tarzı olmak üzere iki yoldan dönüşerek sonuçta tarım emekçisi (proleter)-sermaye sahibi kapitalist karşıtlığını mutlak suretle ortaya çıkarır. Bunlardan "Köylü-İngiliz" yolu dönüşüm sürecinde Lenin (1988: 159)'in "kır burjuvazisi" veya "hali vakti yerinde köylülük" olarak tanımladığı köylü kategorisi, kirayla toprak edinme yoluyla kapitalist tarzda üretimde bulunan çiftçilerin ortaya çıkmasına yol açar ki bu dönüşüm örneği tam anlamıyla 16. yüzyıldan itibaren İngiliz tarımında yaşanmıştır.[1] İkinci

alternatif ise Prusya'da gözlendiği gibi feodal üretici güçlerin bizzat kendilerinin farklılaşarak kapitalist işletmeciliğe yönelmeleri ve bağımsız küçük üreticilerin bir dönüşüm süreci içinde çözülerek ücret karşılığı çalışanlar haline gelmelerini öngörür.[2]

Sosyalist Enternasyonalin başlıca kurucularından olan ve Avrupa'nın işçi sınıfına dayanan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD)'nin ideologlarından olan Kautsky, her ne kadar kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin önünde sonunda varlıklarının sona ereceğini kabul etse de tarımdaki kırsal yapıların bu süreçteki dönüşümlerinin[3] tedrici ve sorunlu olduğuna inanmaktadır. Nitekim (SPD)'nin tarıma bakış açısını şekillendiren eserine ismini vermiş olan "Tarım Sorunu"'da buradan doğmaktadır. Alman sanayileşmesinin güçlü bir ivme kazandığı dönemde sanayideki proleter kitleleri temel alan sosyalist devrimin ilerleme koşullarından hareketle tarımda kapitalizmin nüfuz etme koşullarını ve üretici kitleler üzerindeki sosyo ekonomik dönüşüm sürecini irdeleyen Kautsky, tarımdaki kapitalist gelişmeyle birlikte küçük ev sanayii (zanaat) tarzı meta üretiminin tam anlamıyla kapitalist sermayenin egemenliğine girerek çözüleceğini öngörür. Ancak aynı çözülme ve en nihayetinde yok olma süreci Kautsky'e göre aile emeğine dayalı küçük üreticilik için tedrici olup, aile fertlerinin içsel sömürü haddi başta olmak üzere çeşitli direnç mekanizmalarının devreye sokulması sebebiyle çok daha farklı bir gelişime tabiidir. Hatta aile tipi tarımsal işletmeler bazı durumlarda kapitalist tarımın gelişimine engel olmak bir yana bazen onu destekleyici bir işleve sahip olabilirler.

Kautsky'e göre her şeyden önce sanayi kesimindeki proleterden farklı olarak tarımdaki mülk sahibi küçük köylü üretim araçlarının; toprak, tarımsal araç ve gereç ve ürün stokunun sahibi konumundadır. Dolayısıyla küçük üreticinin ortakçılık yoluyla üretim yapması ya da belirli dönemlerde kapitalistin toprağında ücret karşılığı çalışması ipotek ve borçlanma durumu oluşmadıkça onu üretim araçlarından koparmaz. İkincisi, bir üreticinin proletarya saflarına geçip sermaye sahibiyle çatışmasını belirleyen faktör, açlık ya da borçluluk koşullarıyla değil, piyasaya emeğini veya gıda maddesini arz etme pozisyonlarından hangisiyle geldiğiyle alakalıdır. Bu ikinci durum Kautsky'e göre her ne kadar bazı durumlarda çıkarları ortak olsa da, proleter ve köylü arasındaki çelişik durumu da gözler önüne serer (Kautsky, 1988: 316). Sıralanan koşullarda mülk sahibi köylü sıklıkla sanayideki bir proleterin yaşam standardına sahip olsa da proleterin bir anti tezini oluşturur (Kautsky, 1988: 315). Kendi yeniden üretimini sağlama olanağına sahip bu kategori için meta ilişkilerinin gelişmesiyle beraber nakit ihtiyacı artmakla birlikte[4] ilave gelir ihtiyacının düşük olması, ücretlerin artışı yönündeki baskıyı hafifletir. Bu durum kapitaliste üretim maliyetleri açısından

avantajlı bir durum meydana getirir ve kapitalist tarım ile köylü mülkiyetine dayalı üretim beraberce varlıklarını sürdürebilirler.

Bu kabul altında Kautsky'e göre sınai kapitalizmin gelişme koşullarının oluştuğu ülkelerde sosyalizme geçiş sürecinde tarımdaki hedef kitle ücret karşılığı çalışanlar olmamalıdır. Esas üzerinde yoğunlaşılması gereken mülk sahibi köylülüktür. Kautsky'e göre sınıf bilinci açısından köylülük ilerici olmaktan ziyade tutucu bir kitle olup, toprak sahibi köylülüğün politik önemi iktisadi önemiyle ters orantılıdır. Bu nedenle Kautsky sosyalist bakış açısıyla mülk sahibi köylülüğün harekete geçirilmesi yerine nötralize edilmesinden yanadır. Ancak bunun anlamı tarımda kapitalist yöndeki gelişmeleri ilerletmek değildir. Sosyalist yaklaşım nasıl sanayide çalışan kitleleri onları sömüren girişimcilerden korumayı hedefliyorsa, tarımda da amaç, mülk sahibi köylüleri başta toprak olmak üzere üretim araçları sahipliğinden yoksun kılacak ve onları fakirleştirecek tüccar ve tefeci sermayesinden korumalıdır. Bunun için Kautsky'nin politika önerisi, tarımda ücret karşılığı çalışanlar ile bağımsız köylü topluluklarını siyasi ve ekonomik olarak organize ederek onları tarımda geçilmesi hedeflenen sosyalist üretim için gerekli koşullara hazırlamak olmalıdır. Bunun için Almanya'daki tüm toprakların kamulaştırılarak ipotekli arazilerin ve hububat ticaretinin millileştirilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla sınıf pratiği bakımından tarımdaki kapitalist gelişmelerin sanayiden farklı ilerleme patikasından yola çıkarak Kautsky, mülk sahibi aile işletmelerine sosyalist tarıma geçişte aktif bir sınıfsal rol vermenin hatalı olduğu fikrine sahip olup, onları kapitalizmin fakirleştirme tuzağından korumak için kolektif toprak mülkiyetine geçilmesini önermektedir (Kautsky, 1988: 331).

Tek Parti Hükümeti Türkiye'sinde Tarım Politikalarının Mülkiyet İlişkileri Temelinde Değerlendirilmesi

19. yüzyıl Osmanlı tarımında bağımsız küçük üreticilik, yaygınlığı farklılık gösterse de egemen ve belirleyici işletme tipi olma özelliğini sürdürmüştür. Her ne kadar toprağın verim düzeyinin düşük olduğu bölgelerde küçük üreticilerin kendi topraklarının dışında ortakçılığa yöneldikleri durumlar ile İmparatorluğun özellikle Rumeli vilayetleri ve Ege ovalarında kapitalist tarzda örgütlenmiş işletmelerin varlığı ve Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde feodal üretim ilişkileri söz konusu ise de yüzyılın ortasında hesaplanan ortalama arazi büyüklüğü küçük üreticiliğin hâkimiyetine işaret etmektedir. Bu konuda bir tahmin, 1859 itibariyle küçük arazi mülkiyetinin İmparatorluğun ekilebilir topraklarının %82'sini oluşturduğunu göstermektedir (Quataert ve İnalcık, 2004: 980). Güran'ın (2004: 12) İmparatorluğun farklı bölgelerinden seçilmiş on dört köyden derlediği veriler ise egemen küçük üretici varlığının yanı sıra tartışmalı da olsa Osmanlı kırsalında mülkiyet ve gelir dağılımı itibariyle de

eşitlikçi koşulların hüküm sürdüğünü gösterir niteliktedir. Buna göre, 1844 yılı itibariyle köylerde hane başına düşen ortalama toprak miktarından sapmayı gösterir standart sapma üç köy haricinde oldukça düşüktür. Yine aynı örneklem üzerinden gelir dağılımı göstergesi sayılabilecek vergiden önce ve vergiden sonraki gelir dağılımı değişim katsayıları Güran'a göre tüm yerleşim birimlerinde göreli eşitliğin varlığına işaret etmektedir. (Güran, 2004: 125).

1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte toprak üzerinde yasal olarak özel mülkiyet hakkının tanınması, kapitalist tarımın koşullarından olan piyasa için üretim odaklı sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu toprak genişlemesi/birleştirilmesinin önünü açmıştır. Her ne kadar Osmanlı toprak sisteminde vakıf topraklar ile yurtluk ve ocaklık topraklar[5] özel mülk statüsü kapsamında değerlendirilebilirse de tarımsal üretimin ağırlıklı kısmı mülkiyeti miriye, tasarruf hakkı reaya ait olan miri topraklarda gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle Kanunname ile tanınan tapu hakkı bazılarınca küçük köylülüğü destekleyici tarımsal bir reform niteliğindedir. Ancak Kanunname ile bir kısım küçük üreticiler tapu edinmekle birlikte bu durum mülkiyet açısından bir toprak reformundan beklenen eşitlikçi ve tarımsal artığın sürekli yükseltilebildiği koşulları ortaya çıkarmamıştır. Zira Kanunname, toprak üzerinde üretimde bulunan çeşitli kategorileri (küçük üretici, kapitalist, feodal üretici) dâhil oldukları sosyal ilişkilerden yalıtarak birey bazında ele almış ve farklı sosyal formasyonlar arasındaki ilişkilerden ziyade bireyin devletle olan ilişkilerini düzenlemeye yönelik hükümler içermiştir (Aytekin, 2009: 937). Bu konuda Osmanlı borçlarının giderek çözümsüz hale gelmeye başladığı 1860 ve 1861 yıllarında çıkartılan, padişah iradeleriyle miri arazilerin devlet borçlarına karşılık olarak; 1869 yılında yapılan düzenlemeyle de adi borçlar karşılığında alınıp satılabilmesi sağlanmıştır. Bu gelişmeleri takiben Tanzimat Fermanına dayanarak iltizamın vali ve diğer devlet yöneticilerine yasaklanmasıyla (Önal, 2012: 51) iltizamı servet büyütme aracı olarak kullanan taşra eşrafı bu yolla elde ettiği sermaye birikimini kullanarak toprakta mülk edinme eğilimine girmiştir. Bu eğilim, özellikle demiryollarıyla dünya pazarlarına eklemlenen ve piyasa ilişkilerinin hâkimiyet kazandığı Aydın, Konya gibi vilayetlerde daha belirgin bir hal almıştır (Önal, 2012: 147). Sürecin genel manada toprak üzerinde sermaye sahipleri lehine yaratmış olduğu mülkiyet genişlemesi yanında tarımdaki yerel eşraf arasında ortaya çıkardığı farklılaşma da dikkat çekicidir. Zira piyasa için üretim yapmakta olan coğrafyalardaki yerel eşrafın davranışı giderek kapitalist işletmeciliğe benzerken piyasa için üretim ve pazarlama imkânlarının kısıtlı olduğu bölgelerdeki servet sahipleri Prusya'daki feodal toprak sahiplerine (Junker) benzer bir konuma yerleşmişlerdir (Önal, 2012: 151). Bu tespitlere dayanarak Kanunname sonrasında toprak mülkiyeti bakımından ortaya çıkan değişimleri yapısal bir dönüşüm olarak nitelemek mümkün görünmemektedir.

Bundan ziyade Kanunnamenin, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı tarımında farklı toprak tasarruf biçimlerinin varlığında, devlet toprağı/mülk toprak ayrımını kaldırarak ticari tarımın gerektirdiği özel toprak mülkiyeti doğrultusunda bir evrim sürecinin önünü açtığı savunulabilir.

Kanunname sonrası ile Cumhuriyetin ilanına dek geçen dönemde ortaya çıkan toprak yoğunlaşması bu süreci destekler niteliktedir. Öyle ki Rozaliyev (1978: 23)'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına doğru büyük toprak sahibi ağalar (kırsal nüfusun %1'i) tüm işlenen toprakların %39.3'ünü, küçük toprak ağaları ve zengin köylüler (kırsal nüfusun %4'ü) toprakların %26.2'sini ellerinde tutuyor, kırsal nüfusun %95'ini oluşturan köylü aileleri ise işlenen toprakların sadece %34.5'lik kısmında üretimde bulunuyorlardı.[6]

Cumhuriyetin ilanının ardından toplanan İzmir İktisat Kongresi (1923) ile birlikte hükümetin tarım sektörüne yaklaşımı iki bakımdan zorunlu yeni politikaların devreye sokulmasını beraberinde getirmiştir. Siyasi yönden değerlendirildiğinde kesin bir sınıf karakteri taşımayan başarılı bir devrim sonrası kurulan Cumhuriyet, ideolojik yönden meşruiyetini bir sınıf üzerinden pekiştirmek zorundadır. Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra meydana gelen isyan ve ayaklanmalar karşısında "köylü olma ayrıcalığı" bu bağlamda Tek Parti döneminin temel ideolojik söylemi olmuştur (Toprak, 1988: 22). Bu konuda İsmet İnönü'nün sarf etmiş olduğu "Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükümetiyiz" sözü ideolojik ittifak arayışının kanıtı niteliğindedir (Avcıoğlu, 1969: 170). İktisadi yönden düşünüldüğünde ise yaratılan toplam hâsılanın ağırlıklı kısmını üreten, cari ihracatın içindeki payı %80'leri bulan (Tezel, 2002: 7) bir sektöre hem maliyetler hem hâsıla yönünden bir takım teşvikler sağlamak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda aile tipi tarım yapmakta olan bir milyonu aşkın bir kitle ile birlikte faaliyette bulunan bir kaç bin büyük toprak sahibinin çıkarının ön planda olduğu bir strateji benimsenmiştir (Tezel, 2002: 370). Nitekim yönetici kadro beslenme güvenliği ve sanayileşmenin ön koşulunun tarımsal artığın yükseltilmesi ile sağlanabileceğinin farkında olup, bunun esas olarak kırsaldaki göreli olarak büyük sermaye sahiplerince gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır. Henüz sınai burjuvazisinin bulunmadığı, çoğunluğunu azınlıkların oluşturduğu ticaret burjuvazisinin nüfus mübadelesi ile ülke dışına çıktığı bir ortamda, bu beklenti doğal karşılanmalıdır.

20. yüzyılın başına gelindiğinde Anadolu topraklarının özel mülke dönüşmesi süreci büyük ölçüde tamamlandığından, taşra eşrafının bir zenginleşme yöntemi olarak iltizama ihtiyacı kalmamıştır. Bu durumda zengin toprak sahipleri Aşar Vergisine karşı kapsamlı bir çalışma yürüterek[7] 17 Şubat 1925'te bu vergiyi kaldırtmayı başarmışlardır (Önal, 2012: 152). Devlet bu suretle bütçe gelirlerinin

yaklaşık %40'ını oluşturan bir mali kaynaktan vazgeçerek üretim düzeyinin artırılarak pazarlanabilir tarımsal artığın yükseltilmesini hedeflemiştir (Hershlag, 1968). Nitekim Aşarın kaldırılması bir yandan büyük toprak sahiplerinin pazarlayabilecekleri tarımsal artığın miktarını yükseltmiş, diğer yandan toprağını ortağa veren toprak sahipleri için aşardan kaynaklanan ortakçının "çalışma şevk ve hevesinin kırılması" olgusunu tersine çevirerek büyük toprak sahipleri için çift yönlü bir yarar sağlamıştır (Okçuoğlu, 1999: 108). Ardından, 1926 yılında Medeni Kanunun kabulüyle kanunun güçlü ailelerin geniş araziler üzerindeki mülkiyet iddialarını tescil ettirmelerini kolaylaştırıcı hükümlere bağlı olarak toprak sahiplerinin mülkiyetlerini hızla genişletmeye başladıkları ve bu genişletmenin önemli bir kısmının başkalarının mülksüzleşmesine dayandığı bir döneme girilmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde ayan, eşraf ve mütegallibe ailesi olarak kendilerine geniş araziler verilmiş aileler, Medeni Kanuna dayanarak açtıkları davalarla kendilerine hükümet tarafından arazi verilen mübadil, muhacir ve topraksız köylüleri arazilerden çıkartarak bu arazilere sahip olmuşlardır (İnci, 2010: 351). Buna paralel olarak büyük toprak sahipleri lehine diğer genişleme hareketi, Anadolu köylerinden mübadele sonunda ayrılan gayri Müslim nüfusa ait toprakların bazı bölgelerde yerel büyük toprak sahiplerinin denetimine geçmesiyle gerçekleşmiştir (Boratav, 1987: 43). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ve önemli düzeyde yanlışlık ve eksiklik içeren tapu kayıtlarının rüşvet ve yolsuzluklar yoluyla büyük toprak sahiplerinin mülkü haline dönüştüğüne dair önemli bulgular bulunmaktadır.[8]

Öte yandan hükümet bu dönemde tarım makinaları ve gübre kullanımını kolaylaştıran bir dizi yasa çıkarmıştır. O dönemde makina ve gübre kullanımının sermaye birikimi ile doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yasaların sermaye birikimi yüksek büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına yönelik hazırlandığı söylenebilir. Örneğin 1924 yılında çıkarılan yasa ile en az 500 dönüm toprak işleyenler ile en az 200 küçükbaş hayvanı olanlar ve yardımcıları askerlikten muaf tutulmuştur (Köymen, 2008: 117). Yine 1926 yılında çıkarılan yasa, tarım makineleriyle 200 dönümden fazla ekim yapanlara ödül öngörürken traktör ve diğer makinelerin yakıtı ile tüketim ve tekel vergisine muafiyet tanımıştır. (Rozaliyev, 1978: 26-27).

Son olarak devletin bu dönemdeki küçük ve topraksız köylüleri "topraklandırma" politikası bir reform[9] niteliği taşımamış ve büyük toprak sahiplerinin mülkiyetine dokunmaksızın gerçekleştirildiği için büyük toprak sahipleri, ayrıcalıklı üretici kategorisi olma özelliklerini sürdürmüşlerdir. Nitekim toprak dağıtımı konusunda Kurtuluş Savaşı yıllarında; 11 Ekim 1920 tarihinde çıkartılan yasa ile başlatılan ve her köylü ailesine iki hektar orman alanı temlikini öngören ilk uygulamayı (Akad, 1987: 142) 1923- 1934 arasında ağırlıklı olarak mübadil ve göçmenlere,

kısmen de topraksız ya da az topraklı köylüler ile toprağı ihtiyaçlarına yetmeyen çiftçilere[10], tamamen hazineye ait mera başta olmak üzere arazilerin dağıtılması uygulaması takip etmiştir (Cin, 1985: 287). Bu konuda Avcıoğlu (1969: 171) 1927 yılı itibariyle ekime elverişli toprakların sadece altıda birinin[11] ekilebildiği bir tarımsal yapıda toprağın göreli bolluğuna bağlı olarak yeni toprak talebi yönündeki baskının küçük ve topraksız köylülerden ziyade topraklarını genişletmek isteyen eşraftan geldiğini ve gerçek bir toprak reformu talebinin oluşmadığını savunmaktadır.[12]

Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Kadro Hareketinin Kırsal Kalkınmaya Bakışı

Türkiye'de 1930-1939 dönemi, genel iktisat politikaları bakımından kapitalist gelişme modeli içinde korumacı ve devletçi özelliklerin ön planda olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. 1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımının yaratmış olduğu etkiler dikkate alındığında söz konusu iki belirleyici özellik iradi olmaktan ziyade bir bakıma zorunluluk olarak benimsenmiştir (Boratav, 1987). Kapitalizmin içine düşmüş olduğu 1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte dünya ticaret hacminin daralması diğer çevre ülkeleri gibi birincil mal ihracatçısı olan Türkiye'yi ihraç fiyatları bakımından olumsuz yönde etkilemiş ve serbest piyasa ve dış ticaret politikalarından vazgeçmek gerekmiştir. Bu durumda Türkiye daha otarşik bir ekonomi modeline, iç kaynaklara dayanan devletçi bir sanayileşme stratejisine yönelmiştir. Benimsenen devletçilik anlayışı, ekonomideki kaynak kullanımını tekelci bir yaklaşımla kamuya bırakan bir anlayıştan ziyade kapitalist mülkiyet düzeninin büyük bir titizlikle korunduğu ve ekonomide devletin kamu ve özel kesim arasında düzenleyici rol üstlenerek dayanışmacı ve halkçı bir kalkınma hedefine yöneldiği bir strateji olarak işlerlik kazanmıştır (Tezel, 2002: 143). Bu yeni stratejide tarım kesimine atfedilen rol ise devlet mülkiyetinde kurulması öngörülen sanayiler ve nüfusu artan kentler için ucuz ve bol miktarda hammadde ve gıda maddesi üretmek olarak tespit edilmiştir.[13] Nitekim devlet kategorik olarak hedef kitlesi tartışmalı olmakla birlikte[14] 1932 yılından itibaren tarımsal üreticilerin destekleme alımları yoluyla ürün fiyatları yönünden desteklenmesi uygulamasını başlatmıştır.

İktisadi politikaların zorunlu olarak değişime uğradığı bu dönemde Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bürokrat/teknokrat kökenli aydınlar, oluşturdukları fikir ve önerilerle bir burjuva-ulus devlet ülküsünü temel alarak ülke ekonomisi ve siyaseti üzerinde belirleyici rol üstlenmişlerdir. Kadrocular Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Husrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Mehmet Şevki (Yazman)'dan oluşmaktadır. Grubun ideolojik konumunu belirleyen yazılar çoğunlukla Şevket Süreyya'nın kaleminden dile getirilmiştir. Dış siyaset konularında öncülüğü

Burhan Asaf yüklenmiştir. Vedat Nedim ekonomi konularında, İsmail Husrev kırsal yapı çözümlemeleri ve para analizlerinde, Mehmet Şevki ise teknolojik gelişme ve enerji konularında yoğunlaşmıştır. Son olarak edebiyat konuları Yakup Kadri tarafından yüklenilmiştir. Türk devriminin özgünlüğünü Alman ve Fransız yazarları okuyarak ortaya koymaya çalışan Kadrocular başta Rus deneyimi olmak üzere bazı ortak noktaları bulma eğilimi içerisinde olmuşlardır (Tekeli ve İlkin, 2003). Kadrocular bu ortak noktalardan hareketle, gerek Batının bireyciliğine dayanan liberalizminden gerekse Sovyetlerin kolektivizmine dayanan sosyalizminden farklı bir gelişme yolu önererek (Karaömerlioğlu, 2006: 74-75) sadece Türkiye için değil bütün azgelişmiş ülkeler için bir kalkınma modeli türetmeye çalışmışlardır (Tezel, 2002: 248).

Kadroculara göre Batı'nın metodolojisi ile tekniğini benimsemekte bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bu metot ve tekniğin sadece Batı'da kullanılıp yaygınlaştığı dönemdeki iktisadi gelişmeler göz önüne alındığında Türkiye'nin geri kalmışlığının Batı'nın teknolojik gelişmelere dayanan ileri gücünü azgelişmişleri sömürmede bir araç olarak kullanması gerçeğine dikkat çekmektedirler (Karaömerlioğlu, 2006: 74-75). Bu nedenle Kadroculların hayalini kurdukları gelişme ve kalkınma modeli ancak Batı'nın kendi sanayileşme sürecinde doğru biçimde kullandığı araç ve yöntemlerin Türkiye'nin özgün koşullarına adaptasyonuyla mümkün olabilecektir. Öte yandan o dönemin başarılı Sovyet sanayileşmesinin planlama başta olmak üzere bazı tekniklerinin benimsenerek Türkiye'de uygulanması önerileri de Kadroculların kalkınma modeli içinde yer almaktadır.

Toplumsal açıdan dayanışmacı (solidarist) bir yaklaşımla Türkiye'de farklı sınıfların birlikte hareket edecekleri beklentisiyle sosyo ekonomik problemlere çözüm getireceklerine inanan Kadrocular (Karaömerlioğlu, 2006: 47), devlete ekonomide "sınıflar üstü ve üretim ilişkilerini düzenleyici" bir rol atfetmişlerdir (Küçük, 1971: 209-210). Buna göre devlet geliştireceği planlı politikalarla sınıflar arasındaki bölüşüm ilişkilerini göz ardı ederek tüm sınıfların dayanışma içinde hareket etmesi esasına dayanan topyekûn bir kalkınma stratejisi dahilinde hareket etmeliydi. Zira Kadroculara göre gerek Kurtuluş Savaşı öncesinde, gerekse Cumhuriyetin ilanını takiben denenen liberal politikalarla kalkınma arayışları esnasında Türkiye'de bir sermayedar-proleter kutuplaşması ortaya çıkmamıştı. Bu konuda Kadroculların ideolojik önderi Şevket Süreyya Türkiye'de Kurtuluş Savaşı öncesinde var olan sömürü ilişkilerinin yabancı sermayenin ülkedeki tüm üretici kitleleri sömürmesi ve dışarıya kaynak aktarması yoluyla gerçekleştiğine inanıyor, Cumhuriyet sonrasındaki liberal dönemdeki gelişmelerin ise sermaye temerküzü yoluyla keskin sınıfsal farklılaşmaları ortaya çıkaracak boyutta olmadığını savunuyordu (Aydemir, 1968: 255-257).

Şevket Süreyya'nın savı ise kanımızca Marx'ın kapitalizm öncesi toplumlar için öngörmüş olduğu, ilkel birikim sürecinde sömürü ilişkilerinin tüccar ve tefeci sermayesi üzerinden gerçekleşmesi özelliğinin yorumuna dayanıyordu. Zira kapitalizm öncesi toplumlarda da egemen sınıfların gerçek (doğrudan) üreticiyi yarattığı iktisadi artığa el koymak suretiyle sömürmesi ve bu artığın bir kısmını tüccar sınıfının elinde geniş bir sermaye birikimine yol açacak ölçüde pazarlaması ilişkileri geçerliydi. Fakat başta feodal olmak üzere kapitalizm öncesi üretim koşullarının varlığı kapitalist sömürü ilişkilerinin geçerliliğinin göstergesi olan; üreticinin üretim araçlarından koparılarak işgücünü satmasını zorunlu kılan bir emek pazarının ortaya çıkmasına engel olduğundan emek sermaye karşıtlığı oluşmuyordu. (Marx, 2000: 678-679, 715). Bu durumda milliyetçi söylemlerle bezenen bir ideolojik motivasyonla desteklenecek ulusal bir kalkınma anlayışı, üretici kitleleri organize ederek sanayileşmeyi sağlayabilir ve dolayısıyla Türkiye'nin geri kalmışlığını ortadan kaldırabilirdi. Kadroculların kendi kalkınma stratejilerine 19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'sında gelişen "Narodnik-Halka Doğru Gidenler" yaklaşımına benzer biçimde (Toprak, 1984: 69-81) "halkçı" strateji adını vermeleri de söz konusu sınıfların birlikteliğine dayanan ulusal kalkınma beklentisinden ileri geliyordu.

Halkçı stratejinin tarımsal boyutu ise iktisaden geri kalmış ülkelerde kapitalizme geçiş sürecinde varlık temelleri aşınan küçük üreticiler başta olmak üzere çeşitli üretici kategorilerinin kapitalizme tepkisini temel almıştır. Öyle ki stratejinin tarım sektörüne olan yaklaşımı o dönemki "köycü"[15] fikirlerin de etkisiyle antikapitalist bir karşı çıkışla bir yandan eskiye yönelik bir özlemi yansıtıyor, bir yandan da eski feodal biçimlerin yıkılmasını talep ediyordu (Karaömerlioğlu, 2006: 22-23). Bu nedenle Kadroculların tarım sektörünün yeniden yapılandırılmasına dönük stratejileri öncelikle Kautsky'nin tarımsal üretim için ileri sürmüş olduğu "farklı üretim biçimlerinin beraberce varlığını sürdürebilir olması" yaklaşımına paralel olarak Türkiye tarımındaki dört farklı üretim organizasyonu hakkındaki tespitlerden hareket etmiştir. Bunlardan ilki, Doğu ve Güneydoğu illerinde var olan ve Kadroculların "Derebeylik" diye ifade ettikleri, toprak ağalarının köylerin mülkiyetine sahip oldukları feodal tarımsal yapılardır. İkincisi, Türkiye'nin tüm bölgelerinde; özellikle Orta ve Batı Anadolu'sunda gözlenen, üretimin genellikle büyük toprak sahiplerinin topraklarında ortakçılıkla yapıldığı üretim organizasyonlarıdır. Üçüncüsü, Türkiye'nin ağırlıklı olarak kıyı kesimlerine yakın verimli ovalarında sermaye sahibi girişimciler tarafından organize edilen, kapitalist tarzda üretim yapan çiftliklerdir. Bunlar Osmanlı döneminden beri ücretli emek gücü istihdam edip başta pamuk ve tütün olmak üzere çeşitli ticari tarımsal ürünler konusunda uzmanlaşmış çiftliklerin devamı niteliğindedir. Son olarak Anadolu'nun temel işletme yapısını oluşturan küçük toprak sahibi

bağımsız köylü-aile işletmeleri bulunur ki İsmail Husrev (2006b: 651) bunları "cüce" işletmeler olarak tanımlamaktadır.

Kadrocular bu organizasyonlardan feodal üretim ve bölüşüm ilişkilerinin geçerli olduğu tarımsal yapıları kırsal kalkınmanın önünde önemli bir engel olarak görmüşlerdir. Temel argümanları ise doğal olarak toprak ağası ile topraksız köylüler (marabalar) arasındaki emek sömürüsüne dayanan üretim ve bölüşüm ilişkileridir. Bu ilişkiler arkaik geleneksel ve dinsel motiflerle desteklendiği için Türkiye tarımında çözülmesi zor bir rasyonel üretim ve verim sorununa kaynak teşkil etmektedir. Örneğin, İsmail Husrev verimli üretime imkan tanımayan ortakçılık konusunda iki tip ortakçılığın var olduğunu savunmaktadır. Birincisinde büyük arazi sahipleri esas olarak tarım dışı faaliyetlerde bulundukları için tarımsal arazilerini ortağa vermekte, ikincisinde ise tüccar ya da aracıya borçlanan köylü borcuna karşılık arazisini elinden çıkararak kendi toprağında alacaklısı hesabına ortakçı olarak çalışmaktadır (Tökin, 2006b: 653). İlk durumda toprak sahibi tüm üretim işini ortakçıya bırakıp şehirde ticaretle veya başka bir işle uğraştığı için kaliteli girdi temini için yeterince vakit bulamamaktadır. İkinci durumda ise toprağını kaybeden köylü ne mahsulün ne de toprağın kendisine "yar olacağını" bildiği için istekli ve gayretli çalışmamakta ve her iki ortakçılık tipinde de verim kaybı kaçınılmaz olmaktadır. Bu geri yapının ortadan kaldırılabilmesi ise Kadroculara göre toprak ağalarının topraklarının bir kısmının topraksız köylülere geçimlik üretimi sağlayabilecek düzeyde verilmesi ile mümkün olamaz. Zira böyle bir uygulama İsmail Husrev'e göre (2006b: 652) adeta feodal güç sahibini finanse eden bir duruma yol açacak ve toprak satın alan köylü eskiden hukuken ağaya bağımlı iken toprağa kavuştuktan sonra sermaye yetersizliği sebebiyle içine düşeceği borçlanma ilişkisine bağlı olarak iktisaden ağaya tabii olacaktır. Bu durumda çözüm, feodal yapının egemen olduğu yörelerde toprakların tümüyle istimlak edilerek bedelsiz olarak köylülere dağıtılmasında aranmaktadır.[16] Ancak çözüm önerisinin sorunun iktisadi boyutu yanında sosyo-politik karakterine[17] önem atfederek kurgulandığı dikkati çekmektedir.

Türkiye tarımındaki o dönemki ortakçılık koşulları göz önüne alındığında siyasi mekanizmayı yönlendiren aydınlar başta olmak üzere fikir sahiplerinin ortakçılığın evirilme yönünün giderek kırlarda işçi benzeri (gündelikçi) topraksız ve salt emeğiyle geçinmek zorunda olan insanları ortaya çıkararak şehirlere zorunlu bir göçe yol açacağı kaygısı, feodal yapıların egemen olduğu bölgeler için köylüyü topraklandırma girişimini gündeme getirmişe benzemektedir. Bu bağlamda siyasi açıdan köylünün topraklandırılmasından beklenen dinamiğin, köyden kente göçün önlenerek Batının sanayileşme deneyiminde yaşanmış olan proleterleşme ve beraberinde sömürü karşıtı sınıfsal mücadelelerin önünün alınması olduğu ileri sürülebilir (Karaömerlioğlu, 1998).

Kadroculların tarımda mevcut bulunan kapitalist işletmelere bakışı ise bunalım koşullarının etkisiyle büyük ölçüde olumsuzdur. Her ne kadar bu tarz işletmelerin gelişmiş tarımsal teknikleri kullanabilme olanaklarının fazla oluşuna bağlı olarak verimli çalışan işletmeler oldukları kabulüne sahip olsalar da Avrupa ülkelerinin ferdi inisiyatife bağlı olarak başarmış oldukları tarımsal gelişmeleri "ulusalcı" bir yaklaşımla reddederler. Nitekim Vedat Nedim'e göre Batı'daki liberal siyasetin dayandığı "ferdin kendi menfaatini herkesten ziyade müdrik olduğu" nazariyesi ancak bir iddia olup, iktisadi bakımdan bir bunalımla sonuçlanmıştır. Vedat Nedim bir toplumun iktisaden gelişip kalkınabilmesini bireyin çıkarına bağlı bulundurmanın doğru olmadığını, tam tersine bireyin çıkarının ancak toplumsal çıkarın yükseltilebilmesine bağlı olduğunu savunarak Batı Avrupa'nın tarımda bireyciliğe dayanan liberal gelişme modelini aşağıdaki ifadesiyle olumsuzlamaktadır:

> ...Türk köylüsü artık kendi menfaatini idrak kabiliyetine terk olunmuş tek ve mücerret bir fert olmaktan kurtulacak, milletin yüksek menfaatlerine karşı mes'ul ve bu menfaatleri temin ettiği nispette mes'ut bir vatandaş olacaktır. Bunu ancak devletçi bir ziraat siyaseti temin edebilir (Tör, 2006a: 526).

Bu durumda kırsal kalkınma için önerilen; devletçi bir ziraat anlayışıyla hareket etmektir. Kadroculların devletçi ziraat anlayışı[18] çalışmada daha önce vurgulandığı gibi tarımdaki farklı üretici kategorilerinin dayanışmasına dayanan, kendi deyimleriyle "halkçı" bir model çerçevesinde gerçekleştirilebilirse ulusal kalkınmaya katkı sağlayabilecektir. Öngörülen devlet desteği Kautsky'nin kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde mevcut koşullarının korunması gerektiğine inandığı; tarımda ücret karşılığı çalışanlar ile mülk sahibi orta ve küçük köylülüğün, tefeci ve tüccar sermayesi gibi üretim araçları sahipliğini tehdit edebilecek koşullardan korunmasını öngörmektedir. Bu bağlamda iktisadi açıdan mevcut koşullarının korunması ve desteklenmesi ile üretime ve dolayısıyla kalkınmaya katkı yapacak hedef üretici tipi ise Devrim öncesi Çarlık Rusya'sındaki Stolypin reformlarının[19] yaratmayı düşündüğü, Laclau'nun ifadesiyle "eski yarı-ataerkil ve yarı-feodal sistemin boyunduruğundan kurtulup sistemin kapitalist yönde ilerlemesini sağlayacak" (Laclau, 1975: 23) üretici tipi ile benzerlik göstermektedir. Nitekim Kadroculara göre bu kitleleri proleterden ayıran ön koşul olan üretim araçları sahipliği geliştirilebilirse verimli üretimin koşullarının oluşabileceği ve köylünün tarımsal artığını yükseltilerek tarımsal metaların iç ve dış piyasalarda değerlendirilmesinin sağlanacağı düşünülmektedir.

Kalkınma hedefine dönük sınıfsal eylem pratiği göz önüne alındığında ise Kadroculların köylü sınıfına yükledikleri misyon Kautsky'nin "güvenilir

olmaktan uzak, nötralize kitle" yargısı göz önüne alındığında tam bir zıtlık içermektedir. Zira Kadrocular ulusal kalkınma arayışında köylü sınıfına tarımsal üretici tabakalaşması içindeki konumu ne olursa olsun aktif bir rol yüklemektedirler. Devletçiliğin bir aracı olan planlı kalkınmada tarımsal kaynak dağılımının "halkçılık ilkesinden türeyen, köylü kategorilerinin dayanışma içinde hareket etmesi prensibi"'ne uygun olarak kooperatifler aracılığıyla organize edilmesi öngörülmektedir. Kooperatifçiliğe dayanan organizasyonlar halkçı karakteri itibariyle o dönemde Sovyet tarımında gerçekleştirilen üretim organizasyonlarını[20] düşündürse de mülkiyet hakkını esas alması ve bireysel çıkarı gözetmesi itibariyle bu modelden tamamen ayrışmaktadır. Kadrocu kırsal kalkınma modelinde öncelikle tarımsal arazilerin kooperatifler aracılığıyla birleştirilerek işlenmesi gerekir. Ancak söz konusu kooperatifçilik alışılagelmiş satış kooperatifleri[21] kapsamında üreticileri örgütlemekten farklıdır. Çünkü satış kooperatifleri sadece mahsulün satışını düzenleyip, üretim düzeyine müdahale etmedikleri için ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı yaratmamaktadırlar. Ayrıca çok parçalı ve dağınık topraklardan oluşan işletme yapısı da ölçek konusunda bir kısıt oluşturur. Tarımsal arazilerin birleştirilerek işlenmesi üreticilerin tarlalarını bir büyük işletmenin parçası halinde birleştirerek oluşturulacak ortak işletmede sahip oldukları üretim araçları ve topraklarının ederi nispetinde hissedar olmaları sayesinde mümkün olabilir. Bu sayede üretimden elde edilecek karlar yıllık düzeyde aynı anonim şirketlerde olduğu gibi işletmeye katılan ortakların hissesi ölçüsünde paylaştırılabilecektir. Dolayısıyla önerilen model ölçek ekonomilerinden faydalanılabilmesi için devlet kontrolü ve desteğinde küçük ve orta mülk sahiplerinin hisse payları üzerinden şirket benzeri bir yapıda örgütlenmelerini öngörmektedir. (Tökin, 2006b: 653). Bağ ve bahçe tarımı gibi ölçek ekonomilerinin göreli olarak daha önemsiz olduğu zirai faaliyetlerde ise klasik kooperatifleşme en uygun yol olarak önerilmektedir (Tökin, 2006b: 654). Sonuç olarak üretim düzeyinin bir plan dahilinde hisse payları esasına uygun olarak kooperatif tarzında organize edilmesi ile geçimlik tarzda üretimde bulunan köylünün pazar için üretime yöneleceği ve bu sayede kırsalda bir sermaye birikiminin oluşacağı düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle planlı bir tarım politikasının beklenen sonucu ulusal ve yabancı pazarlara çok satan bir köy, öte yandan ulusal pazardan çok alan bir köy bağlamında piyasaya artan entegrasyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Ertan, 1998: 107-109). Bu nedenle modelin öngördüğü planlı kalkınma anlayışının tarımdaki yansıması Kautsky'nin aksine tarımda piyasa merkezli kapitalist ilişkilerin geliştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadrocuların küçük ve orta düzeyde mülk sahibi köylü kitlelerinin kooperatif bazında örgütlenerek piyasa anlamında tarımsal desteklemenin temel aracı

olan fiyatlar yönünden desteklenmelerine dayanan model önerileri üreticinin piyasaya entegrasyonu bakımından uygun olabilir. Ancak o günkü teknolojik donanım ve bilgi düzeyleri açısından oldukça geri düzeyde bir üretici kitlesinin varlığında modelin tarımsal artık ve verim düzeyini artırmaya dönük hedefinin gerçekleşmesinin oldukça güç olduğu düşünülebilir. Nitekim 1950'li yıllara dek Türkiye tarımında üretim, verimlilik ve üretici gelirleri yönünden tarımsal gelişmelerin oldukça sınırlı düzeylerde kalmış olması bu iddiayı destekler niteliktedir.

Üreticilerin beraberce hareket edeceklerine dönük beklenti ise ancak Türkiye'de köy gerçeğinin gözetilerek toplumsal bilincin köylü kitleleri arasında artırılmasıyla gerçekleşebilirdi. Nitekim Türkiye'de 1930'lu yılların sonunda girişilen eğitim odaklı Köy Enstitüleri hamlesi, Kadrocuların öne sürmüş oldukları ulusal kalkınma modelinin toplumsal bilinç açısından eksik kalan kısmının siyasi mekanizma tarafından fark edildiği ve "köyden çıkan aydınların köylüyü eğitmesiyle" tamamlanmaya çalışıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurulan hükümetin mülkiyet bakımından Osmanlı'dan devralmış olduğu tarımsal yapı ağırlıklı olarak aile tipi üreticilik yapan küçük işletmelerin yanında az sayıda kapitalist işletmeler ile büyük toprak sahiplerinin topraklarındaki feodal üretim ilişkilerinin hüküm sürdüğü üçlü işletme yapısından oluşmaktadır. İzmir İktisat Kongresi ile birlikte liberal sayılabilecek bir iktisadi kalkınma stratejisini benimseyen hükümetin söz konusu çoklu üretim yapıları özelinde tarımsal gelişmeye bakış açısı öncelikli olarak büyük toprak sahiplerinin desteklenerek yükseleceği ümit edilen tarımsal artıktan kurulması öngörülen sanayilere kaynak aktarımına dönüktür. Ancak bu stratejinin 1929 Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı sebebiyle zorunlu olarak sekteye uğraması sonucunda benimsenen devletçi sanayileşme/kalkınma stratejisi Tek Parti hükümetinin tarımdaki mülkiyete dayalı üretim ilişkilerine olan yaklaşımında bazı değişimleri beraberinde getirmiştir.

1930'lu yılların ilk yarısında Kadro Dergisi çatısı altında örgütlenen bir grup teknokrat/bürokrat kökenli aydın bunalım koşullarının ülkenin iktisadi ve sosyal sorunlarını ağırlaştırdığı ortamda sorunları çözmeye dönük olarak bir ulusal kalkınma stratejisi arayışı içerisinde olmuşlardır. Ulusal kalkınmanın ekonomideki sınıfların beraberce dayanışma içinde hareket ederek kendi ifadeleriyle "halkçı" bir stateji doğrultusunda gerçekleştirilebileceğine inanan Kadrocular, kalkınmanın tarımsal boyutunu Kautsky'nin tarımda kapitalizme geçiş sürecinde birden fazla üretim biçiminin beraberce var olabileceği kabulünden hareketle ülkedeki feodal yapılar dışındaki farklı üretici kategorilerinin devletçi

bir zirai strateji kapsamında desteklenerek organize edilmesi kapsamında ele almışlardır. Halkçı stratejinin ana hedefi ise tarımdaki sınıfsal tabakalaşma içerisindeki konumu orta ve küçük düzeyde toprak sahipliğine işaret eden mülk sahibi üretici kitlelerinin bir plan dahilinde tarımsal artığının yükseltilerek iç ve dış pazarlara çok satan bir köy modeli yaratılması olarak saptanmıştır. Model ölçek ekonomilerinden faydalanılabilmesi için devlet kontrolü ve desteğinde tarımdaki orta ve küçük mülk sahiplerinin hisse payları üzerinden şirket benzeri bir yapıda kooperatifleştirilmelerini öngörmesi bakımından yaygın kanının aksine kolektivizasyona dayalı Sovyet modelinden tamamen farklıdır. Kautsky'nin tersine planlı sanayileşmenin tamamlayıcısı niteliğindeki tarım sektöründe mülk sahibi köylü kitlelerine aktif rol veren Kadrocu kırsal kalkınma modeli, üreticinin piyasaya entegrasyonu hedefi itibariyle güçlü, teknoloji düzeyi ve beşeri sermaye bakımından oldukça geri düzeyde bir üretici kitlesinin varlığında tarımsal artık ve verim düzeyinin yükseltilmesi bakımından yetersiz olarak değerlendirilmiştir.

Sonnotlar

[1] 15. yüzyılın başlarından itibaren işgücü kıtlığı, ücretlerin yüksek olması, tarım ürünleri fiyatlarının zanaat ürünleri ile yabancı malların fiyatları karşısında göreli olarak düşmesi, piyasaya yönelik üretim yapan köylü işletmelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gelişmelerden en çok feodal soylular etkilenmiş, soylular bir feodal artık biçimi olan para rantın yaygınlaşması ve rantların uzun dönemde sabit hale gelmesi nedeniyle giderek yoksullaşmıştır. Soylular bu koşullarda kendi tasarrufları altındaki toprakların (demesne) ücretli işçi çalıştırarak işlenmesinin zorlaşması ve ekonomik olmaktan çıkması nedeniyle demesne işletmeciliğini terk ederek, bu toprakları köylülere kiralamaya başlamışlardır. Bu durumda bağımsız üreticilik yapan köylü işletmelerinin bir kısmı yüksek ücretler ve düşük kiralar sayesinde giderek zenginleşmiştir. Köylülüğün zenginleşmesi, geleneksel köy toplumu içerisinde bir farklılaşmaya neden olmuştur. Bu farklılaşma sonucunda "yeoman" adı verilen bağımsız zengin köylüler ortaya çıkmıştır (Kaymak, 2011: 169).

[2] Bernstein (2009: 45)'e göre bu süreç 16-19. yüzyıllar arasında Prusya'da feodal toprak sahiplerinin malikânelerinde eski serfleri, bağımlı işgücü haline dönüştürmeleri ile başlayıp, 1870'ten sonra yoksul kırsal göçmen emeğinin kullanılması ile pekişen süreci ifade etmektedir.

[3] Rusya'da kapitalizmin var oluş ve gelişme süreçleri ile ilgili Narodnikler (Halkın İradesi Hareketi) ile Sosyalist kuramcılar arasındaki tartışma için bkz Lenin (1988).

[4] Kapitalist sanayiinin gelişmesi köylü zanaatları üzerinde çözücü etkide bulunarak tüm kırsal nüfusu kuşatma altına alır. Bu süreç ilerledikçe daha fazla sayıda köylünün nakit ihtiyacı giderek artar, bu artış sadece zorunlu olmayan ihtiyaçlar için değil yaşamsal

ihtiyaçlar için de oluşur. Köylü ailesinin varlığını sürdürebilmesi, para olmaksızın imkansız hale gelir.

[5] Bu topraklar, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğusundaki Safevi tehdidine karşı İmparatorluğun Doğu ve Güney Doğu vilayetlerinde yaşayan ve savaşlarda yararlılık gösteren bazı Türkmen ve Kürt Bey ve aşiretleriyle ittifak kurabilme adına iktisadi, hukuki ve idari denetimi bu feodal unsurlara bırakmayı yeğlediği topraklardır. Yurtluk ve ocaklık topraklarda toprak babadan oğula ya da akrabaya geçtiğinden belirli bir sülalenin mülkiyeti 20. yüzyılın sonlarına dek devamlılık göstermiştir (Sinclair, 2003: 129).

[6] Bu konuda güvenilirliği tartışmalı da olsa 1913 Tarım Sayımı'ndan elde edilen veriler işlenen bütün toprakların yaklaşık %39'unun 10 bin ailenin elinde bulunduğunu, bu ailelerin ise tarımdaki tüm ailelerin ancak %1'ini oluşturduğunu göstermektedir. Bu veriden hareketle büyük topraklı ailelerin elindeki ortalama işletme büyüklüğü 300 hektara karşılık gelmektedir (Okçuoğlu, 1999: 91).

[7] Bu konuda 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde daha önce Meclis'te defalarca görüşülmüş olan Aşar Vergisinin kaldırılması, çiftçi delegelerinin büyük çoğunluğunu oluşturan büyük toprak sahiplerinin önerisiyle karara bağlanarak kongre tutanaklarına girmiştir (Küçük, 1997: 94).

[8] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz (Aksoy, 1969: 56-57; Önal, 2012: 159-160; Köymen, 2008: 109).

[9] Toprak reformu, toprak alanlarının büyüklüğüne, mülkiyetin özüne, biçimine, toprağın verimliliğinin artırılması uygulamalarından birine dönük olarak toprağın yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. Mülkiyetin özüne dokunulmasını esas alan bir toprak reformunda uygulama büyük toprak sahiplerinden topraksız ya da küçük toprak sahibi kitlelere doğrudur (Erdost, 2010: 19).

[10] Ömer Lütfi Barkan (1964: 61), 1923-1938 arasında hazine tarafından yapılan tarımsal arazi dağıtımlarının %90'ının muhacir ve mültecilere, geri kalan %10'luk kısmının ise toprağa muhtaç yerli çiftçilere yapıldığını belirtmektedir.

[11] 1927 yılı itibariyle ekime elverişli 231.5 milyon dönüm arazinin ancak 43.6 milyon dönümü ekilebilmektedir (Avcıoğlu, 1969: 171).

[12] Aksoy (1969: 60)'a göre 1928-1934 yılları arasında yapılan toprak dağıtımında toprağı olmayan veya ihtiyaçlarına yetmeyen çiftçilere dağıtılan 731.234 dönüm toprak ile 1938 yılına kadar dağıtılan 2.999.825 dönüm toprak, devletin tamamen kendi merasından ayırıp dağıttığı topraklardır. Böylece devletin kendi merasından dağıttığı toprakların toplamı 3.731.059 dönümü bulmaktadır. Oysa 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de mera toprakları 39.280.000 dönüm azalmıştır. Yazara göre bu verilerden hareketle o dönem için meradan toprak kazanmanın asıl orta ve büyük mülk sahipleri tarafından yapıldığı sonucu çıkmaktadır.

[13] Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan kalkınma süreçlerinde sanayilerde ucuz işgücü kullanımının sağlanabilmesi ve ücretlerin baskı altında tutulabilmesi, ekmek başta olmak üzere emekçi kitlelerin tüketmek zorunda oldukları temel besin maddelerinin fiyatlarının düşük tutulmasıyla doğrudan ilişkilidir.

[14] Bu konuda bir görüş, tarımsal destekleme açısından hedef üretici kitlesinin orta ve küçük köylülük olduğunu savunmaktadır. Buna göre, devlet 1929 Ekonomik Bunalımıyla birlikte toprak mülkiyeti konusundaki bir önceki dönem için geçerli olan yaklaşımını değiştirerek desteğini dış piyasaya dönük ticari tarım yapan büyük toprak sahiplerinden (örneğin Adana ve İzmir yöreleri), iç piyasaya dönük başta buğday üreten küçük ve orta köylülüğe (örneğin İç Anadolu) kaydırmıştır (Keyder ve Pamuk, 1984/85: 59). Bu konuda bir diğer görüş ise buğday üreticisine yapılan fiyat desteğinin amacının piyasada fiyat regülasyonu sağlanması olduğunu, destekten asıl yararlananların ise küçük üreticiler olmayıp, artık buğday elde edip pazarlama olanağına sahip olan büyük toprak sahibi ağalar ve tüccarlar olduğu iddiasındadır. Bu görüş ayrıca 1930 sonrası önceliğin tekstil ve şeker gibi sanayilere verildiği için tarımda devletin destekleme politikalarının asıl hedefinin buğday gibi geçimlik ürün üreticilerinden ziyade pamuk, şeker pancarı gibi ticari ürün üreticileri olduğunu savunmaktadır (Küçük, 1971: 228-232; Köymen, 2008: 126-129).

[15] Türkiye'de ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrasında aralarında Reşit Galip'in de bulunduğu on beş tıp doktorunun Köycüler Cemiyetini kurup köy hayatının zorluklarıyla mücadele konusunda eğitim vermek ve sağlık hizmetleri sunmak amacıyla başlattıkları hareket. Bu cemiyet aynı zamanda 1920'lerde yoğunlaşan yabancı devletlerin istilasına karşı bir direniş hareketinin örgütlenmesine katkıda bulunmayı da hedeflemiştir. Türkiye'de Köycü düşünce 1930'lardan itibaren girişilen planlı sanayileşme hamlesinde, köylüleri köylerinden etmeyecek teknolojik gelişmelerin sağlanarak geleneksel üretim ilişkilerine dokunulmaksızın köyün kalkındırılmasına dönük proje ve fikirler üzerine yoğunlaşmıştır (Karaömerlioğlu, 2006). Bu projelerden en önemli olanı toprak reformu tasarısı içinde yer alan ve tarımsal işletmelerin miras yoluyla parçalanmasını önlemeye dönük kurulması öngörülen "çiftçi ocakları"'dır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Barkan (1944/45).

[16] Bu konuda Kadro Dergisi altında örgütlenen yazarlar başta olmak üzere bazı aydınların 1930'ların başından itibaren toprak reformunun gerekliliğine dönük yazılarının hükümeti siyasi açıdan büyük toprak sahiplerinin himayesinde bulunan topraksız kitlelerin topraklandırılması yönünde etkilemiş oldukları izlenimi uyanmaktadır. Nitekim hükümeti temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılında kabul edilen yeni parti programında toprak reformu konusunda eklenen ve istimlak kavramına vurgu yapan şu madde, bu izlenimi destekler niteliktedir: "Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgür istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur." (İnci, 2010: 354).

[17] Bu konuda Kadrocular dan İsmail Husrev feodal yapının egemen olduğu yörelerde ağa/bey topraklarına el konulup köylülere verilmesinin esas itibariyle bu yörelerdeki

Kürt etnisitesini temel alan milliyetçi akımlar ile irticai faaliyetlerin önünü keseceği beklentisine sahiptir (Tökin, 2006b: 651-652).

[18] Tarımda benimsenen devletçilik anlayışı toprak mülkiyetinin kutsandığı bir yaklaşıma dayanmakla birlikte kapitalizmin sınıflar arasında çatışmalara sebep olan özelliğini milliyetçiliğe dayanan değer yargılarının benimsetilmesi sayesinde ortadan kaldıracağı beklentisine sahiptir. Nitekim Ömer Lütfi Barkan 1930'ların sonunda gündeme gelen "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"'nu tartışırken Türkiye'deki zirai devletçiliğin, "... içinde bulunduğu iktisadi şartların esaret ve tahakkümünden kurtulmak için, devletin ... kapitalist cemiyetlerin sınıf tezatlarına karşı sınıfsız ve davasız bir millet yoğurmak iddiasını taşıyan ve halkçılığı ile kapitalizmin tezatlar doğurucu nizamına düşman ileri ve cemiyetçi bir milliyetçiliği temsil ettiği"'ni belirtmektedir (Barkan, 1944/45: 57).

[19] Çarlık Rusya'sında 1906 Kasım'ında İmparatorluk Fermanı (Imperial Edict) ile hukuksal alt yapısı çizilen (Zenkovsky, 1986), 1910 Haziran ve 1911 Mayıs'ında çıkarılan kanunlarla uygulamaya konulan, köylü halklarına komünlerini (Obshcihna) terk etme ve kendi topraklarını çitleme hakkının tanındığı reform. Reformun temel amacı sanayileşme öncesi toplumların çitlenmiş topraklardaki özel işletmeciliğinin kurulması ve geliştirilmesi olarak özetlenebilir. Reformun fikir babası Petr Stolypin yaratılmak istenilen üretici tipini şöyle tanımlamaktadır: "...eğer çalışkan ve başarılı bir çiftçi yaratacaksak … devlet mülklerinden veya Köylü Toprak Bankası fonundan alınan bağımsız bir toprak parçası ile, başarılı ekim için yeterli düzeyde suyu ve diğer üretim araçlarını garanti etmeliyiz…ardından bağımsız ve başarılı bir çiftçi hane halkı, toprağa bağlı sabit bir yurttaş doğacaktır." (Pallot, 1999: 1-3).

[20] Rusya'da 1917 Ekim Devrimi sonrasında tarım sektöründe üretim araçları bakımından kolektivizasyona dayalı bir yeni yapılanma sürecine gidilmiştir. Bu yeni yapılanma ile üretimin başlıca "kolhoz" ve "sovhoz"adı verilen tarımsal işletmelerce gerçekleştirilmesi ve tarımsal artığın merkezi otoritenin saptayacağı toplumsal ihtiyaçlar uyarınca dağıtımı ve bölüşümü öngörülmüştür. Bu işletmelerden kolhozlarda üretici üretim araçlarının kollektif olarak kullanıldığı kooperatiflerde üretimde bulunurken, sovhozlar kovhozlara kıyasla toplam üretimin daha düşük bir yüzdesini üreten ve bazı spesifik ürünlerde uzmanlaşmanın hedeflendiği devlet çiftlikleridir (Schwartz, 1958: 296-298).

[21] İsmail Husrev Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankasınca kurulan kredi kooperatiflerinin üretici-tüccar/tefeci sömürü ilişkisine bir çözüm getiremediğini savunmaktadır. Buna göre kooperatiflerin çoğunluğunun meclis idaresine tefeci ve tüccarlar alınmış ve bunlar kooperatifleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmişlerdir. Uygulamada köylü, kooperatiften aldığı krediyi, kooperatiften çıktıktan sonra meclis idare üyesi olan tefeciye borcuna karşılık teslim etmektedir. Dolayısıyla İsmail Husrev'e göre kooperatiflerin büyük kısmı adeta tefecilerin teşkilatı haline gelmiştir (Tökin, 1990: 150).

Kaynakça

Akad T M (1987). Kırsal Kesime Devlet Müdahaleleri ve Kooperatifler**.** *11. Tez Kitap Dizisi*, 7, 142-157.

Aksoy S (1969). *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Aydemir Ş S (1968). İnkılâ*p ve Kadro*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aytekin A (2009). Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 45(6), 935-951.

Avcıoğlu D (1969). *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Barkan Ö L (1944/45). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**,** 6, 55-155.

Başer K (2013). 1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye'de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203-215.

Bernstein H (2009). *Tarımda Değişimin Sınıf Dinamikleri*. Çev. O. Köymen,İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav K (1987). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985***.** İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Cin H (1985). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erdost M İ (2010). *Toprak Mülkiyeti: Sempozyum Bildirileri***.** İçinde: S B Özuğurlu (der), Ankara: Memleket Yayınları.

Ertan T (1998). *Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar ve Değerlendirmeler).* T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1712, Başvuru Kitapları Dizisi/29.

Güran T (2004). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Hershlag Y Z (1968). *Turkey-The Challenge of Growth*. Netherlands.

İnci İ (2010). Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 345-359.

Karaömerlioğlu A M (1998). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi. *Birikim*, 107, 31-47.

Karaömerlioğlu A M (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta***.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Kautsky K (1988). *The Agrarian Question*. Vol. 1, Trans. P Burgess, London: Zwan Publications.

Kaymak M (2005). Tarihsel Perspektifle Küçük Üreticilik ve Sanayileşme: Fransa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. İçinde: *Kapitalizm ve Türkiye I***,** *Kapitalizm, Tarih ve Ekonomi,* Türk Sosyal Bilimler Derneği, 5, 335-368.

Kaymak M (2011). Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi. İçinde: H Mıhçı (der), *İktisada Dokunmak: İbrahim Tanyeri'ye Armağan*, 163-185.

Keyder Ç ve Pamuk Ş (1984/85). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler. *Yapıt*, 52-64.

Köymen O (2008). *Kapitalizm ve Köylülük*. İstanbul: Yordam Kitap.

Küçük Y (1971). *100 Soruda Planlama Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Küçük Y (1997). *Türkiye Üzerine Tezler I (1908-1978)***.** İstanbul: Tekin Yayınevi.

Laclau E (1975). Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm. *Birikim*, Çev. E Tulpar, 16-29.

Lenin V I (1988). *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*. Çev. S Erdoğdu, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin V I (1996). *Tarımda Kapitalizm*. Çev. S Güvenç, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2000). *Kapital, Cilt 1*. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Okçuoğlu İ (1999). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi İç Pazarın Oluşma Süreci (1923-1950)* İkinci Kitap. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.

Önal N E (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39, 137-169.

Pallot J (1999). *Land Reform in Russia, 1906-1917: Peasant Responses to Stolypin's Project of Rural Transformation*. New York: Clarendon Press.

Quataert D ve İnalcık H(2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1288-1918,* Çev. H Berktay, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Rozaliyev Y N (1978). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)***,** Çev. A Yaran, Ankara: İlkyaz Yayınevi.

Sinclair, T (2003). The Ottoman Arrangements for the Tribal Principalities at the Lake Van Region of the Sixteenth Century. *International Journal of Turkish Studies***,** 9, (1 -2), 119-143.

Schwarts H (1958). *Russia's Soviet Economy.* New York: Prentice Hall.

Tekeli İ ve İlkin S (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tezel Y S (2000). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)***.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak Z (1984). Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" Gidenler. *Toplum ve Bilim*, 24, 69-81.

Toprak Z (1988). Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler. *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, 19-37.

Tökin İ H (1990). *Türkiye Köy İktisadiyatı***.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Tökin İ H (2006 a). Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor. *Kadro-Seçmeler*, 21 Eylül, 585-588.

Tökin İ H (2006 b). Türk Köylüsünü Topraklandırmalı Fakat Nasıl. *Kadro-Seçmeler*, 23 Kasım, 649-654.

Tör V N (2006a). Ziraat Siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe. *Kadro-Seçmeler*, 19 Temmuz, 553-558.

Tör V N (2006b). Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri. *Kadro-Seçmeler*, 20 Ağustos, 523-527.

Zenkovsky V A (1986). *Stolypin: Russia's Last Great Reformer*. Princeton: The Kingston Press.